تحقیق الحق المبین

فی

اجوبہ مسائل اربعین

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی ہدانا الصراط المستقیم + وجنبنا عن الافراط والتفریط بحفظہ العمیم + والصلوٰۃ والسلام الاتمان الاکملان علی من اختص بالخلق العظیم + وعلی آلہ واصحابہ الذین ہم سفینۃ الملۃ ونجوم الدین القویم + **اما بعد** نمودہ می آید کہ بعضی از دوستان صمیم استفسار مسائل اربعین ازین لاشی احمد سعید بن **ابی سعید** مجددی کان اللہ سبحانہ لہ عوضاً عن کل شیٔ نمودند و استفہام صحیح و سقیم کردند اجابۃً لمسئولہم این احقر العباد سطرے چند مرقوم ساخت تا صواب از خطا و حق از باطل ممتاز شود و سمیتہا **بتحقیق الحق المبین فی اجوبۃ مسائل اربعین** ومَا توفیقی الّا باللّٰہِ علیہِ توکّلتُ والیہِ اُنیبُ وبہٖ نستعینُ ط

قال المجیب فی جواب السائل بان الاذان وقت التولد واجبٌ او سنۃٌ او مستحبٌ استحباب اذان واقامت در ہر دو گوش مولود بسنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است **اقول** اختیار نمودن شق اخیر کہ استحباب است بدلیل سنیت مجیب است چرا باختیار شق ثانی سنت نگفتند تا دعوی منطبق بر دلیل بلا تکلف میشد وحق آنست کہ اذان در گوش راست واقامت در گوش چپ سنت است کما صرح بہ الشیخ فی شرح سفر السعادۃ واذان گفتن در گوش مولود نیز سنت است انتہی وایضاً قال فی ہذا الجواب ودر جامع صغیر سیوطی از عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما وارد شدہ من ولد لہ ثلثۃ اولاد فلم یسم احدہم باسم محمد فقد جہل رواہ الطبرانی فی الکبیر وابن عدی فی الکامل

سوال اول وقت تولد طفل کہ در ہر دو گوش کہ اقامت و اذان میدہند واجب است یا سنت یا مستحب و اگر نام محمد یا احمد نہند درست است یا نہ جواب استحباب اذان واقامت در ہر دو گوش مولود

حاصل این حدیث آنست کہ ہر کرا سہ پسر پیدا شوند ونام یکے را ہم بنام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ننہد ازین برکت محروم ماند انتہی التفسیر فقد جہل کہ بلفظ ازین برکت محروم ماند کردند ورذہن قاصر نمی آید کہ مدلول مطابقی آن بلی ازینمعنی است آنچہ متبادر است از لفظ فقد جہل آنست کہ فَقَدْ جَهِلَ الطَّرِيقَةَ الْمَحْمُودَةَ الْمَشْرُوعَةَ مِنَ الشَّارِعِ فِي وَضْعِ الْاَسْمَاءِ یعنی ندانست راہ نیک مقرر را از شارع درنہادن اسما چرا کہ بہترین اسما نزد شارع عبد اللہ وعبد الرحمن ومحمد واحمد ومانند آنہا ست واللہ اعلم قال فی جواب المسئلة الثانیه اگر کسے بہ نیت اجرت اذان بدہد پس گرفتن اجرت در اذان جائز نخواہد شد اقول متاخرین حنفیہ فتوے برجواز اجرت بر اذان وغیرہ من الطاعات داده اند چنانچہ در در المختار نوشتہ یفتی الیوم بصحتہا ونیز درہمین جواب مسطور ست ونص حرمت اجرت بر عبادت کریمہ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ است ازین آیہ شریفہ حرمت اجرت بر عبادت مستفاد نمی شود چہ معنی آیہ آنست کہ اگر روگردانی کردید از قبول احکام الٰہی پس سوال نکردم برین تبلیغ مزدرا نیست مزد من مگر بر خدائے جل وعلا فتامل قوله در وقت گفتن کلمہ حَيَّ عَلَى الصَّلٰوةِ وحَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ روئے خود را اگر وانند چنانچہ وقت اذان نماز میگردانند اقول گردانیدن روی در وقت اذان نماز برائے اعلام مصلیان یمین ویسار است ودر اذان مولود آن علت نیست پس فائدہ تحویل وجہ معلوم نمیشود وقطع نظر ازین سندش درکار است ونے سند مقبول نمیشود وسندش را اینجا ذکر نکردند قال فی جواب المسئلة الرابعة پس ایصال نفع باقارب خود بے قید رعایت رسم کہ مروج اہل ہند است بشرط مقدور وعدم استقراض از قسم خیر است برائے دلیل جواز اینچنین امر خیر آیہ کریمہ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ است اقول این استدلال مجیب در اکثر مواضع بکار خواہد آمد فَاحْفَظْهُ فَاِنَّهٗ يَنْفَعُكَ

فی کثیر من الخیرات التی یمنع المجیب عنها فی المسائل الآتیة قال فی جواب المسئلة الخامسة علمار حنفیه باستحباب عقیقه رفته اند که اگر عقیقه روز هفتم نشود روز چهاردهم باید کرد واگر آن روز هم نشود بست ویکم کند **اقول** امام محمد در موطا میگوید مارا چنین رسیده است که عقیقه از رسم جاهلیت بود ودر اول اسلام نیز معمول شد پس از ان نسخ کرد اضحیه هر ذبح را که پیش از ان بود ونسخ کرد صوم شهر رمضان هر صومی را که پیش از وی بود ونسخ کرد غسل جنابت هر غسلی را که پیش از وی بود ونسخ کرد زکوٰة هر صدقه را که پیش ازوے بود اینچنین رسیده است بما انتهیٰ واز عبارت مجیب ظاهر میگردد که نزد حنفیه اگر روز هفتم نشود چهاردهم بکنند الخ حالانکه این مذهب شافعیؒ واحمدؒ است چنانچه شیخ نوشته نزد شافعیؒ واحمدؒ اگر هفتم روز میسر نگردد در روز چهاردهم کنند والا بست ویکم والا بست وهشتم والا سی وپنجم وعلیٰ هذا القیاس وموی سر طفل را بنقره مستحب گفته وبه طلا جائز این هم مذهب مالک وشافعی است لیکن نزد هر دو امام بنقره وطلا مستحب است نه آنکه بنقره مستحب وبه طلا جائز چنانچه مجیب گفته واین مسئله در شرح سفر السعادة مرقوم است

قوله ودفن کردن موها در زمین مستحب است کذا فی الطیبی **اقول** در باب عقیقه از طیبی ذکر این مسائل مذکور نیست مناسب این مقام شعر مشهور است ؎ چه خوش گفت است سعدی در زلیخا ✤ الا یا ایها الساقی ادر کاسا وناولها ✤ **قوله** ولا یکسر عظامها تفاولا وان کسرت فلا باس به **اقول** ملا علی قاری در شرح حصن حصین نوشته است۔ وینبغی ان لا یکسر عظامه تفاولا ازین عبارت استحباب عدم کسر عظام عقیقه معلوم میشود **قوله** پس درین صورت خوردن گوشت آن مادر وپدر را وجد وجده را نیز جائز است والمشهور خلافه فلا اصل له فی الشرع **اقول** کلام در جواز خوردن گوشتِ عقیقه مادر وپدر وجد وجده را نیست بلکه سخن در استحباب است ومستحب را نخود بیان کرد بقوله مستحب است که سر آن ذبیحه را بحلاق بدهند ویک ران او را بقابله

بعدازان گوشت آنرا سه حصه کنند پس یک حصه را از آنها بفقرا و مساکین دهند و دو حصه باقی را برائے خوردن اقارب وہمسایہ تیار کردہ پیش شان نهند انتهی پس با وجود اقرار باستحباب انکار نمودن ولا اصل له فی الشرع گفتن بعید جداً قوله مکتب اطفال که درہند رائج است الی قوله ثابت نشده اقول ثبوت در شرع شریف وارد گشته است چنانچه خود از شرح شرعة الاسلام نقل نمود که برائے مکتب اطفال که چہار سال وچہار ماہ وچہار روز مقرر کرده اند بعضی در توجیه آن میگویند که چون شق صدر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول بار شده بود سن شریف آنحضرت صلی الله ہمین قدر رسیده بود فثبت المشهور وبطل قول من قال ان هذا التوقیت لا اصل له قال فی جواب المسئلة السابعة وقت فرحت وسرور را بعد حصول نعمت قرار داده اند چنانچه طعام ولیمه بعد نکاح وعقیقه بعد تولد وبر توقع حصول نعمت سرور نساخته اند پس وقت مکتب تقسیم شیرینی وطعام مسنون نیست اقول باید فهمید که در مکتب نیز سرور بر حصول نعمت استعداد قرائت است پس مسنون شد نه بر توقع کما فهم وعلی تقدیر التسلیم نیز سنیت از دست نخواهد رفت۔ پس میگوئیم که چنانچه حضرت امیر المؤمنین عمر فاروق رضی الله تعالی عنه بعد آموختن سورۂ بقره شتر را نحر فرموده دوستان خود را خورانیده بود ہمچنین اینجا بعد تعلیم سورۂ فاتحه تقسیم شیرینی وطعام ساختن سنت خواهد شد پس نفی سنیت دور از انصاف است قوله پس ازین روایت معلوم گردید که فرحت نمودن بعد حصول نعمت خصوصاً نعمتِ دینی وخورانیدنِ طعام وتقسیم شیرینی وغیره بدوستان جائز است اقول اطلاق لفظ جائز سہو ناسخ باشد باید که بگویند که سنت است که ثبوتش بفعل خلیفه ثانی از خلفائے راشدین است وسنیت افعال شان بحدیث شریف علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین المهدیین ظاهر است قال فی جواب المسئلة الثامنة ہمچنین اگر تقسیم شیرینی کنند نیز جائز ومباح

خواہد شد **اقول** شیرینی عبارت از طعام شیرین است فلا فرق بینہما پس مستحب خواہد شد کما اعترفتم فی الطعام بنقل الشیخ فی شرح المشکوۃ شریف **قولہ** در وقتِ ثقب گوشِ دختران تقسیم طعام وشیرینی در کتابے از نظر نگذشتہ **اقول** نمودن صحابہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا انکار کما فی الجہادیہ سنت در حق نساء باشد پس در حصولِ نعمت ادائے سنت تقسیم طعام وشیرینی نیز مستحب باشد کما فی الختان **قال فی جواب المسئلۃ التاسعۃ** حنا بستن در دست وپائے طفل صغیر از ذکور حرام است **اقول** لفظ لا ینبغی کہ بر سند دعوی حرمت آوردہ دلالت بر کراہیت میکند نہ بر حرمت ودر طحطاوی حاشیہ دُر مختار کراہیت برائے رجال گفتہ است از جہتِ تشابہت نساء چنانچہ در ہدایہ لبسِ لباس حریر را مکروہ گفت پس اطلاق حرمت نباید کرد قال اللہ تعالی وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلٰلٌ وَّهٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوْا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ **قولہ** پس چیزیکہ مردمان بالغین را جائز است صبی نابالغ را نیز جائز خواہد شد الی آخرہ **اقول** عقود شرعیہ مانند بیع وشرا ونکاح وطلاق ومانند آن مردمان بالغین را جائز است ونابالغ را ناجائز پس در ہر امر یکسان نشد فافہم **قال فی جواب المسئلۃ الثانیۃ عشر** پیش از عقدِ نکاح خورانیدن طعام مسنون نیست الی آخرہ **اقول** حالانکہ خود از زین العرب محشی مشکوۃ شریف نقل میکنند ان الولیمۃ یکون بعد الدخول وقیل عند العقد وقیل عندہما وخود تفسیر میکنند کہ ولیمہ طعامی را گویند کہ نزدیک عقد نکاح یا وقت دخول یا در ہر دو روز بطریق شکر نعمت تیار شود پس از لفظ نزدیک عقد نکاح ظاہر شد کہ ولیمہ نزدیک عقد نکاح مہیا شد پس تفسیر خود را فراموش کردن وسنت نگفتن الزام بر خود عائد گردانیدن است وازین عبارت بوضوح انجامید کہ از خورانیدن طعام نزدیک عقد نکاح سنت ادا شد **قال فی جواب المسئلۃ الثالثۃ عشر** چنانچہ ملا علی قاری در شرح مشکوۃ مینویسد

من اصرّ علے امر مندوب وجعله عزمًا ولم یعمل بالرخصة فقد اصاب منه الشیطان من الاضلال فکیف من اصرّ علی بدعة ومنکر **اقول** هذا القول مخالف لمن قال العمل بالعزیمة اولی کما هو مذکور فی کتب المحققین وعلیه عمل المتقین یعنی ہمامکن عمل بر عزیمت میفرمایند واز رخصت اجتناب میکنند ولکلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّیْهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَیْرَاتِ ط علاوہ اینست کہ این دلیل مطابق دعوےٰ مجیب نیست چراکہ دعوے مجیب اینست کہ این امور یعنی مخطوبہ را در مکان علیحدہ نشانیدن از قسم مباحات است وفعل وترک در آن امور برابر است واصرار در امر مباح خواہ بر فعل باشد خواہ بر ترک آن مکروہ گفتہ اند ودر عبارت ملا علی قاری اصرار بر امر مستحب ذکر نمودہ نہ بر امر مباح پس دعوی ودلیل مطابق نشد **قوله** رسم نوتہ دادن در اقارب برای اعانت از قسم برّ وصلہ مباح است میگوییم کہ بر وصلہ مستحب است بلکہ در بعضی محل کہ اقارب قریبہ محتاج بوند واجب میگردد **قال فی جواب المسئلة الرابعة عشر** در شریعت محمدی اصل این چیزہا یافتہ نمیشود **اقول** این امور ہم از قسم برّ وصلہ است قال اللّٰہ سبحانہ مَنْ وَصَلَكَ وَصَلْتُهٗ وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهٗ حدیث قدسی است یعنی حق تعالی جل شانہ در حق رحم فرمود ہر کہ پیوند تو کند من پیوند او میکنم وہر شخص کہ قطع تو خواہد کرد قطع او خواہم نمود پس فضیلت این احسانات ازین حدیث دریافت باید کرد **قال فی جواب المسئلة التاسعة عشر** وزنان را استعمال ہر دو یعنی طلا ونقرہ جائز است مگر در سہرہ کہ استعمال آن زنان را ہم مکروہ است بجہت مشابہت کفار اما بر سہرہ کہ از گل تیار میکنند آنہم بجہت مشابہت کفار جائز نیست بلکہ ہار گل کہ بر سر نوشہ وعروس وقت نکاح یا بعد از آن می بندند بدعت است **اقول** استعمال گل وعطر واقسام خوشبوی در شرع شریف مسنون است قال النبی صلے اللّٰہ علیہ وسلم حبب الیّ من دنیاکم ثلث النساء والطیب وقرة عینی فی الصلوۃ دال است

بر محبوبیت طیب نوفر ثبوتش کسی را کلام نیست وچیزیکه در شرع شریف ثابت شده باشد
از استعمال فرقهٔ مخالفه مشروعیت آن نمیرود چنانچه بعد برآمدن از بیت الخلاء دست بگِل
مالیدن سنت است از استعمال مشرکانِ هنود سنیت آن مرتفع نمیشود پس سهرهٔ گل را
بدعت گفتن نمی سزد مگر آنکه تسمیه بالعکس اصطلاح کرده باشد مصرعه بر عکس نهند نام
زنگی کافور ؛ وهمچنین وقتیکه زیور نقره وطلا برائی زنان جایز شد استعمال سهرهٔ نقره وطلائی
هم جائز باشد کما لایخفی وانچه در کتاب مرآة الصفا نوشته که گل بر سر خاطب بستن ودستارچه
بر سر داشتن بدعت است مرادش بدعت حسنه است چراکه اصل این چیزها از شارع
به ثبوت پیوسته چنانچه بالا گذشت وبعد ازان نوشته که بعضی گفته که این از رسم گبران
است قول بعض که مخالفِ جمهور باشد از حیز اعتبار ساقط است **قال فی جواب**
المسئلة العشرین نواختن نقاره برائے اعلان نکاح حرام است **اقول** زدن
طبل در نکاح جائز است کما قال الطحطاوی تحت قول الدر المختار والملاهی کالمزامیر والطبل
وغیرهما ای طبل اللهو اما اذا کان لغیره کطبل الغزاة وطبل العروس فیجوز انتهی قوله دهل
وتاشه وغیره در حکم طبل است آه گویم که چون حکم طبل از عبارت شارح در المختار دریافت
کردی پس بر قولِ مجیب حکم دهل وتاشه وغیره نیز موافق طبل قیاس کن **قال فی جواب**
المسئلة الحادی والعشرین ونداے نفسی نفسی از هر کہ ومہ خواهند شنید **اقول**
حضرت شفیع المذنبین امام الانبیا صلی الله علیه وسلم امتی امتی ارشاد خواهند فرمود پس از حکم
این کلمه مجیب استثنا باید نمود ومطلق نباید گفت **قال فی جواب المسئلة السادس**
والعشرین در سرود مجرد از آلاتِ لهو اختلاف علماء است **اقول** محققین علماء ومحدثین
دف وسرود را در نکاح وعیدین وختان وقدوم مسافر ودیگر شادیها بدلیل حدیث
شریف مباح نوشته اند عن الربیع بنت معوذ بن عفراء قالت جاء النبی صلی الله
علیه وسلم فدخل حین بنی فجلس علی فراشی کمجلسك منی فجعلت جویریات لنا

یضربن بالدف ویندبن من قتل من آبائی یوم بدر اذ قالت احدٰ ہن و
فینا نبیٌّ یعلم ما فی غد فقال دعی ہذہ وقولی بالذی کنت تقولین رواہ
البخاری مشکوٰۃ وعن عائشۃ قالت قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اعلنوا
ہذا النکاح واجعلوہ فی المساجد واضربوا علیہ بالدفوف مشکوٰۃ وعن
محمد بن حاطب الجمحی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم فصل ما بین الحلال و
الحرام الصوت والدف مشکوٰۃ وقتیکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سرود بادف
شنیدہ باشند پس آنرا حرام گفتن کمال بے ادبی است اللّٰہم احفظنا قولہ و دادن و گرفتن
اُجرت بر غنا حرام است آہ گوئیم کہ دادن اجرت بلا شرط بر غنا جائز است کما فی الدر المختار
ولو بلا شرط جاز قال فی جواب المسئلۃ التاسعۃ والعشرین و بردن
این چیزہا ہمراہ جنازہ رسم جاہلیت است اقول لا نسلم کہ رسم جاہلیت باشد آنرا سند
از کتاب معتبر در کار است و بردن این چیزہا برائے دادن محتاجان میباشد و فضیلت
تصدق برائے اموات باحادیث صحاح ثابت گردیدہ است و خود مجیب در فضیلت تصدق
از شرح صدور احادیث نقل نمودہ و شیخ عبد الحق در ترجمہ مشکوٰۃ شریف نوشتہ است و مستحب
است کہ تصدق کردہ شود از میت بعد از رفتن او از عالم تا ہفت روز انتہی پس ثابت
شد کہ از روز انتقال تا ہفت روز انتہائی تصدق از میت مستحب است و منع نمودن
از روز اول و دوم و سوم منع استحباب است و خود را از ثواب عظیم کہ از ادائے مستحب کہ نقد
وقت نیگرد محروم ساختن است تاب اللہ علیہم و حال آنکہ در اجوبۂ سابقہ خود بآیۂ کریمہ
وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ استدلال نمودہ برائے جواز امور خیر فتذکر قولہ
و چیزیکہ نظیرش در اصل شریعت یافتہ نمیشود کردن آن چیز مکروہ یا حرام آہ گوئیم کمال
تعجب است از مجیب کہ باوجود علم تقاریر متضادہ و متناقضہ باہم می آرد و تعبیرات خلاف
علماء میکند کہ بر صاحبان الفاظ صحیحہ دقیقہ مخفی نیست چنانچہ درین قول مذکور بجائی لفظ اصلش

کلمہ نظیرش آوردہ وعلیٰ ہذا القیاس و تقریرش متناقض اینست کہ اثبات امر کلی مینماید و از جزئیات
انکار میکند مثالش آنکہ تصدق برای ثواب میت جائز و مستحب مینویسید و از خصوصیات منع
میکند چنانچہ کسے گوید کہ گوسفند حلال است و گوسفند سفید و سیاہ حلال نیست۔ نازم
برین فہم خوش گفت ؎ گر ہمین مکتب است و این ملا ✦ کار طفلان خراب خواہد شد
قولہ مستحب آنست کہ نمی روی وریا ونمی تعیین وقت و روز باشد و الا بدعت میگردد
اقول گویم چیزیکہ خوبی او از شارع ثابت شد از تخصیص وقت و روز حسن آن نمیرود چنانچہ
در در المختار مسطور است المصافحۃ حسنۃ ولو بعد العصر والفجر **قال**
فی جواب المسئلۃ الثانیہ والثلثین اما دست برداشتن برای دعا وقت
تعزیت ظاہر اجواز است زیرا کہ در حدیث شریف رفع یدین مطلقا در دعا ثابت شدہ
پس درینوقت ہم مضائقہ ندارد لیکن تخصیص آن برای دعا وقت تعزیت ماثور نیست
اقول الحمد للہ سبحانہ کہ درین مقام حکم کلی بر جزئیاتش جاری ساختہ قائل بجواز گشتہ پس
لازم شد کہ موافق این قاعدہ در دیگر افرادش مانند برداشتن ہر دو دست برای ایصال
ثواب عبادت مالی و بدنی برای میت کہ مروج است در فاتحہ و رفع یدین برای دعا
بین الخطبتین کہ معمول بہ است و غیر آن نیز قائل بجواز شود و الا تناقض لازم خواہد آمد کما لا
یخفی علی المنصف و جواب جملہ اخیرہ اینست کہ ذکر ہر جزئیہ بر شارع ضرور نیست حکم کلی لابد است
کما فی قولہ کل مسکر حرام دلالت است برینکہ ہر جا علت سکر خواہد بود حکم بحرمت
خواہد شد فاعتبروا یا اولی الابصار نص قطعی برین مدعا است **قال فی**
جواب المسئلۃ الثالثۃ والثلثین وانچہ مردم روزگار از تکلفات کنند سوم روز
از فرش انداختن و خیمہ زدن و طیب ہا قسمت کردن و امثال آن ہمہ بدعت شنیعہ و
نامشروع است **اقول** دعوی مجیب بلا دلیل است و مدار اعمال بر نیات است اگر برای
اکرام قاریان قرآن شریف و مہللان کلمہ طیب فرش گسترد مستحسن خواہد بود کہ بر فرش طاہرہ

نشستہ قرارتِ قران مجید وذکر اللہ نمایند تا موجبِ قبولیت گردد وکسے کہ مکان وسیع نداشتہ باشد اگر خیمہ استادہ سازد برای مردم مذکورین چہ مضائقہ وتقسیم طیب واستعمالِ عطر خود مسنون است ورد ساختنِ طیب واستعمالش نکردن منہی عنہ است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلث لا ترد الطیب واللبن والوسادۃ **قال فی جواب المسئلۃ الرابعۃ والثلثین** اجتماع نمودن روز سوم وچیزے خواندن دران روز باجتماع صلحاء وقراء برائے ختم قرآن یا برای ختم یک سورہ انعام مکروہ است کما فی نصاب الاحتساب ان ختم القران جھرًا بالجماعۃ ویسمی بالفارسیۃ سیپارہ خواندن مکروہ **اقول** وباللہ التوفیق کہ دعوے مجیب مطابق دلیل نیست زیراکہ در روایت نصاب ذکر سوم نیست وجز واعظم دعوی مجیب ہمین است دیگر آنکہ صاحب نصاب ختم قرآن جہرًا بالجماعۃ مکروہ گفتہ بسبب آنکہ قرارت بطور مسطورہ مفوت استماع است واستماع قرآن واجب است بدلیل نص قرآنی قال اللہ سبحانہ وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ پس برای ترک واجب حکم بکراہیت نمودہ ودر صورتیکہ جہرًا نباشد حکم کراہت ہم نخواہد ماند وکراہت اجتماع روز سوم ازین روایت ہیچگونہ مفہوم نمیشود حالا بخدمت مجیب عرض مینمایم کہ روز سوم کہ مردم جمع میشوند برائے دو غرض است **اول** تعزیت نمودن اہل میت را دوم خواندن قرآن شریف وتہلیل وایصال ثوابش بروح میت وتعزیت خود مسنون است وشما ہم بجوازش حکم نمودید وخواندن قرآن شریف وتہلیل وایصال ثوابش بمیت نیز از حدیث شریف ثابت است پس ازین دو امر خیر کدام مکروہ است بینوا تا جوابش دادہ شود ومقصود از تعیین سوم ودہم وبستم وچہلم ایصال ثواب مالی وبدنی است وھو متفق علیہ بین اھل السنۃ والجماعۃ خلافا للمعتزلۃ چنانچہ در حاشیہ ہدایہ مسطور است ومما یدل علی ھذا ان المسلمین یجتمعون فی کل عصر وزمان ویقرؤن القراٰن ویھدون ثوابہ لموتاھم وعلی ھذا اھل الصلاح والدیانۃ من کل مذھب من

المالكية والشافعية وغيرهم ولا ينكر ذلك منكر فكان اجماعا عند اهل
السنة والجماعة خلافا للمعتزلة انتهى پس وقتیکه اجماع اہل سنت وجماعت
برامری شده باشد بلا نکیر من الحقیر والنقیر انکار آن نمودن وسخن خلاف جمهور نوشتن منجر بکجا
خواهد شد وکدام کس از عقلا تلقی بقبولِ آن خواهد نمود مگر عوام کالانعام را که تفرقه بین الغث
والسمین نمیتوانند کرد از جا خواهد برد وبسبب کُلُّ جدیدٍ لذیذٌ بر نهار راه مخالف اہل سنت وجماعت
کشاده خواهد ساخت وبمنطوق لازم الوثوق حضرت سید الانام صلی الله علیه وآله وسلم
من سنّ فی الاسلام سنة سیئة فله وزرها ووزر من عمل بها حامل
وزر مقلدین جاهلین خواهد گردید بیت بوقت صبح شود همچو روز معلومت ؛ که باکه باخته عشق
در شب دیجور ؛ اللّٰهم فاطر السمٰوٰت والارض انت تحکم بین عبادک فیما
کانوا فیه یختلفون آری ممانعت از خیرات وباز داشتن از حسنات اگر شما امور مذکوره
گر و د عجب نیست واگر اجتماع امرین را منع میکنند پس بشنوید که اینجا جمع بین المستحبین است
فیکون مستحبا بالطریق الاولیٰ ویصیر نورٌ علیٰ نورٍ یهدی الله لنوره من یشاء
شعر گر نه بیند بروز شپره چشم ؛ چشمهٔ آفتاب را چه گناه ؛ دیگر بیت سکندر را نمی بخشند
آبے ؛ بزور وزر میسر نیست این کار ؛ قوله پختن طعام واتخاذ دعوت درین روزها مکروه
است گوییم حاشا وکلا که مکروه باشد بلکه مسنون الاجابت است ودلیل مسنونیت حدیث
شریف است که در مشکوة المصابیح بروایت عاصم بن کلیب مرویست که حضرت نبی کریم
ما صلی الله علیه وسلم برائے دفن شخصے از صحابه تشریف فرما شده بودند هرگاه از انجا تشریف
آوردند زن میت آدم فرستاده دعوت نمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم را همراه یاران
پس حضرت صلی الله علیه وسلم اجابت فرمودند ومع صحابه کرام بخانه آن زن میت رونق
افروز شدند وآن روز اول بود از نقل آن میت اگر مکروه می بود اجابت نمیکردند وعادت
عجیب است که بر سنت اطلاق کراهت میکنند وآنچه روایات فقهیه در باب کراهت

مرقوم ساختہ ہمہ روایات محمول اند بر قسم خاص وآن آنست کہ مردم خود بخود در خانہ میت
جمع شوند واہل میت از سبب حیا چیزی نمی توانند گفت پس مجبور اند ایشان از اطعام وبذل
راضی نباشند یا آنکہ بعض ورثہ میت خورد سن بوند یا غائب باشند یا طعام از ملک شخص
معین نشود یا مال میت منقسم نشدہ باشد درین صور تنہا البتہ آن طعام خالی از کراہت
نخواہد بود چنانچہ ملا علی قاری در شرح مشکوۃ شریف ایں معنی را بتفصیل بیان ساختہ است
اگر زیادت ایضاح مطلوب باشد بآن کتاب رجوع نمایند وقاضی خان نیز در فتاوی خود
ذکر کردہ وان اتخذ طعاما للفقراء کان حسنا ومجیب نیز این روایت از بزار نقل نمودہ واینہم
از جملہ تناقض اوست کما اشرت الیہ سابقا **قولہ** وچیزی خواندن ودست بر داشتن
بر طعام بطریق فاتحہ مروجہ از تناول آن طعام از علماء سلف ماثور نیست **گویم** در دست
بر داشتن بر طعام مقصود دعا نمودن برائے مغفرت میت وایصال ثواب طعام میباشد
واز شرائط دعا رفع یدین است چنانچہ در حصن حصین مرقوم است ومجیب نیز اقرار این
امر در جواب مسئلہ سی ودوم نمودہ ومعمول بہ علماء وصلحاء حال وماضی است فثبت نقلہ
عن السلف والخلف وبطل نفیہ ولفظ قبل بالای تناول از کاتب ماندہ باشد والا معنی عبارت
درست نمیشود **قال فی جواب المسئلۃ الخامسۃ والثلثین** در صورت
اختلاف عمل بالاحتیاط باید **اقول** احتیاط درین زمانہ آنست کہ موافق فتوے عمل
نمودہ شود ودر در المختار فتوی برین قول دادہ است پس عمل برین قول باید کرد کہ کتاب
معتبر نزد علماء حنفیہ است **قال فی جواب المسئلۃ السادسۃ والثلثین**
مقرر ساختن روز عرس جائز نیست **اقول** اطلاق عرس بر دو فرد میشود یک عرس عبارت
از قرات قرآن شریف وخواندن کلمہ طیبہ وبخشیدن ثواب آن بروح بزرگی وپختن
طعام وشیرینی للہ تعالی وایصال ثواب آن بروح میت کہ معمول علماء وصلحاء است
ومقصود ازین ایصال ثواب عبادت مالی وبدنی است کہ متفق علیہ اہل سنت وجماعت

است و شک نیست در محمودیت آن و سابقا بیان حسن او نمودم و مجیب نیز بآن قائل است
لیکن تعیین یوم را منکر است و این انکارش از تعصب است والا تعیین ایام برای
اکثر امور از شارع آمده عن محمد بن نعمان یرفع الحدیث الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من زار قبر
ابویہ او احدھما فی کل جمعۃ غفر لہ وکتب بارا رواہ البیہقی فی شعب الایمان
وعن ام سلمۃ قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصوم یوم السبت
ویوم الاحد اکثر ما یصوم من الایام ویقول انھما یوما عید للمشرکین فانا
احب ان اخالفھم رواہ احمد وعن حفصۃ قالت اربع لم یکن یدعھن
النبی صلی اللہ علیہ وسلم صیام عاشوراء والعشر وثلثۃ ایام من کل شھر
ورکعتان قبل الفجر رواہ النسائی وعن ابی ھریرۃ رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم یصوم یوم الاثنین والخمیس وفی روایۃ قال سئل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم عن صوم یوم الاثنین فقال فیہ ولدت وفیہ انزل علی رواہ مسلم
ازین حدیث معلوم شد کہ فضیلت روز دوشنبہ از سبب تولد شریف حضرت رحمۃ للعالمین
سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم وجہت نزول مبارک کلام اللہ المجید حاصل گشت وعلی ہذا القیاس
تخصیص ایام مذکورہ در احادیث مرقومہ بنابر وقوع واقعہ در آن روز کہ در غیر آن روز
یافتہ نشدہ بحصول انجا سید و در ما نحن فیہ نیز روزیکہ انتقال بزرگی از بزرگان دین
ازین عالم فانی بعالم باقی میشود بمقتضای اَلْمَوْتُ جِسْرٌ یُوْصِلُ الْحَبِیْبَ اِلَی الْحَبِیْبِ
وصل با محبوب دل وجان کہ تمام عمر در تمنایش بسر بردہ ونقد وقت میشود وازین سر آن
روز را عرس نامیدہ اند حضرت مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ میفرماید بیت من شوم
عریان زتن آو از خیال ❊ تا خرامم در نہایات الوصال ❊ ومنطوق لازم الوثوق حضرت
سید الانام صلی اللہ علیہ وسلم در وقت احتضار اَللّٰھُمَّ الرَّفِیْقَ الْاَعْلٰی نص صریح است
برین مدعا ونیز ازین حدیث واضح شد کہ بسبب حصول نعمت شکر منعم عم نوالہ در آن روز

بجا آوردن از قسم عبادات و خیرات سنت است تخصیص نمودن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یوم الاثنین را بالصوم کہ از جملہ عبادات است و خورانیدن حضرت امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ بعد حصول نعمت آموختن سورہ بقرہ طعام دوستانِ خود را چنانچہ در اجوبہ سابقہ بیان نمودم و مجیب ہم بآں معترف است لہذا یوم الوصال را مشائخ عظام رحمۃ اللہ علیہم تخصیص نمودہ اند با طعامِ طعام و تلاوت قرآن شریف و تہلیل اللہ سبحانہ و بخشیدنِ ثواب عبادت مالی و بدنی مذکورین بروح بزرگی از بزرگان دین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین و قول و فعل مشائخ کرام کہ جامع بین العلم والیقین و قدم بر قدم سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم اند موافق و مرضی محبوب رب العالمین علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام است بلکہ ایشان داخل خلفاء راشدین اند لان الجمع المحلی باللام فی قولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین المہدیین یفید الاستغراق کما تقرر فی علم اصول الفقہ پس سنت ایشان سنت خلفاء راشدین علیہم الرضوان شد و انکار در سنتِ شان اعراض از قول سید الابرار و قبلۃ الاخیار صلی اللہ علیہ وسلم است و تولی از حکم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روی گردانی از حکم اللہ جل جلالہ است مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ط نص قطعی برین دعوی وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا شاہد عدل برین مدعا غایت توضیح المرام آنکہ در عرس مطلق دعوت نمودن سنت بالاتفاق است و تخصیص یوم سنت خلفاء راشدین است کہ بعینہ سنت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم است العاقل المنصف یکفیہ الاشارۃ والمتعصب لا یفیدہ التصریح وَاِنْ يَّرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوْا بِهَا حَتّٰٓى اِذَا جَآءُوْكَ يُجَادِلُوْنَكَ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ۵ دوم اطلاق عرس بر امور مبتدعہ مخترعہ عوام کالانعام است و آنرا کسے جائز نمیگوید و قاضی

نمبر ۱۹۰۰

ثنا ء اللہ پانی پتی ہمین عرس را ناروا نوشتہ اند نہ قسم اول را کما فہم المجیب **قولہ** اما طعام بکم
بعد سیت تیار میکنند و آنرا انجش بخش کردہ خانہ بخانہ میرسانند و آنرا بھاجی می نامند
اعتباری ندارد برائی آنکہ توقع ثواب در آن طعام نیست گوئیم فرستادن طعام بخانہ
اقارب وعشائر و دوستانِ خویش و دوستِ دوستِ خود سنت نبی کریم ماست
صلی اللہ علیہ وسلم وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ما غیرت علی احد من نساء
النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما غیرت علی خدیجۃ وما رایتہا ولکن کان یکثر ذکرہا
وربما یذبح الشاۃ فیقطعہا اعضاء ثم یبعثہا فی صدائق خدیجۃ فربما
قلت لہ کان لم تکن فی الدنیا امرءۃ الا خدیجۃ فیقول انہا کانت
وکانت وکان لی منہا ولد متفق علیہ مشکوۃ شریف گفت عائشہ رضی اللہ عنہا
کہ من غیرت نکردہ ام ور شک نبردم بر ہیچ یکے از زنان پیغمبر آنچنان کہ غیرت بردہ ام
بر خدیجہ ومن ندیدہ ام خدیجہ را ولیکن بود آنحضرت کہ بسیار میکرد یاد خدیجہ وبسا بود
کہ ذبح میکرد گوسفند را پستر پارہ پارہ میکرد گوسفند را عضو عضو پس میفرستاد آنحضرت
آن اعضا را در زنانی کہ دوستان خدیجہ بودند چنانچہ ازین حدیث صحیح صریح ظاہر
وباہر است و در ادای سنت ثواب عظیم مترتب میشود عدم توقع ثواب مذہب
اہلِ سنت وجماعت نیست وعن بلال بن الحارث المزنی قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من احیی سنۃ من سنتی قد امیتت بعدی فان لہ
من الاجر مثل اجر من عمل بہا من غیر ان ینقص من اجورہم شیء الخ مشکوۃ شریف
یعنی کسے کہ زندہ گرداند سنتی از سنت ہائے من کہ بتحقیق میرانیدہ شدہ پس از من پس
بدرستیکہ مر آنکس راست از ثواب بمقدار ثواب ہای کسانیکہ کار میکنند بآن سنت بی آنکہ
کم کردہ شود از ثواب ہائے آن کارکنندگان چیزے یعنے ہم عاملان را ثواب بتمام وکمال
حاصل میشود وہم این زندہ کنندہ سنت را بمقدار اجر ہائے ایشان ثابت میگردد

ے برشکر غلطیدای صفرائیان ۞ از برای کوری سودائیان **قوله** وآنچه در بعضی روایات
آمده که روح میت بخانه خود در بعضی شب ہا مثل شب جمعه و شب برات و شب عرفه وغیره می
آید این روایات در کتب صحاح سته نیست وتا وقتیکه روایات صحیحه مرفوعه متصل اسناد نباشند
از درجۂ اعتبار ساقط است گوئیم که قول مذکور معلول بدو وجه است **وجه اول** آنکه
انحصار احادیث صحاح در صحاح سته نیست بلکه در غیر این کتب مذکور نیز احادیث صحیحه موجود
اند و ہمه علما تلقی بالقبول نموده اند و انکار ننموده اند و صاحب مشکوۃ شریف ومصنف حصن
حصین از غیر صحاح سته بسیار روایت می کنند کما لا یخفی علی المتتبع ومسند حضرت امام اعظم ومسند
امام شافعی ومسند امام احمد وموطای امام محمد وآثار ایشان وموطای امام مالک نزد بعضی
ماورای صحاح سته است ومقلد ہر یک از ائمه مسند امام خود را اصح از صحاح سته میدانند
وجه دوم آنکه حنفی مذہب را قول مخالف امام خود نباید نوشت وقول مجیب تا وقتیکه روایات
صحیحه مرفوعه متصل الاسناد نباشد از درجۂ اعتبار ساقط است مخالف مذہب امام ہمام اعظم رحمته الله
است چه امام ابوحنیفه در تقلید سنت از ہمه پیش قدم است واحادیث مرسل را در رنگ
احادیث مسند شایان متابعت میداند وبر رای خود مقدم میدارد وہمچنین قول صحابی را
بواسطه شرف صحبت خیر البشر علیه وعلیهم الصلوات والتسلیمات بر رای خود مقدم میدارد
قال الشیخ فی ترجمة المشکوۃ ومرسل نزد امام ابوحنیفه ومالک رحمهما الله مقبول است مطلقاً
وایشان گویند که ارسال بجهت کمال وثوق اعتماد است زیرا که کلام در ثقه است اگر نزد وی
صحیح نمیبود ارسال نمی نمود وقال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم نمی گفت ونزد امام شافعی
اگر این حدیث مرسل اعتضاد یابد بوجهی دیگر مقبول است واز امام احمد دو قول است بقولی
مقبول است وبقولی توقف انتهی افسوس ہزار افسوس وقتیکه از مقتدای ایشان کلام
مخالف مذاہب اربعه سر بزند مقلدان کی پابند مذہب خواہند ماند وچگونه بیباک نشوند
مصرعه وای نه یکبار که صد بار وای ۞ **قوله** شیخ عبد الحق به بیان غرابت آن آورده

گویم کہ شیخ در ترجمہ مشکوۃ شریف بایں عبارت نوشتہ است کہ در بعضی روایات آمدہ است
کہ روح میت می آید خانہ خود را شب جمعہ پس نظر میکند کہ تصدق میکنند از وی یا نہ وذکر غرابت
اصلا دران نیست **قال فی جواب المسئلۃ السابعۃ والثلثین** پختہ ساختن قبر وتعمیر
نمودن گنبد وچہار دیواری وچبوترہ نزد قبر جائز نیست **اقول** پختہ ساختن قبر از بالائے جائز
است بلا کراہت کما فی الدر المختار وشرحہ اما لو کان فوقہ من فوق اللبن
فلا یکرہ ذلک ابن مالک لانہ یکون عصمۃ من السبع وصیانۃ عن النبش سراج
وتعمیر نمودن گنبد را نیز صاحب در المختار فتوی دادہ است وفی شرحہ المسمی بطوالع الانوار
ایضا قولہ ایضا حیث قال ولا یرفع علیہ بناء وقیل لا باس بہ ای بالتطیین
والبناء اما الاول فلما فی الخلاصۃ ولا باس بالتطیین واما الثانی فلما نقل
فی الامداد عن الفتاوی الکبری ما نصہ والیوم اعتادوا التسنیم باللبن
صیانۃ للقبر عن النبش ورأوا ذلک حسنا وقال علیہ السلام ما راٰہ المسلمون
حسنا فہو عند اللہ حسن وان خیف مع التسنیم ورش الماء علیہ فلا باس
بجعل بوضع او اجر فالاجر لا یکرہ علی الظاہر وفی الغیاثیۃ وعلیہ
الفتوی وقد اعتاد اہل مصر وضع الاحجار للقبر تحرزا عن الاندراس
والنبش وفی الظہیریۃ ولو وضع علیہ شیئا من الاحجار وکتب علیہ
شیئا فلا باس بہ عند البعض لانہ لما دفن عثمان بن مظعون
امر النبی صلی اللہ علیہ وسلم رجلا ان یاتیہ بحجرۃ فلم یستطع حملہا
فقام الیہا علیہ السلام فحسر عن ذراعیہا ثم حملہا فوضعہا عند راسہ
وقال اعلم بہا قبر اخی واقبر الیہ من مات من اہلی رواہ ابو داؤد وفی
الحجۃ واذا خربت القبور فلا باس بتطیینہا لما روی ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم مر بقبر ابنہ ابراہیم فرای فیہ حجرا سقط منہ فسد ہ

وقال من عمل عملاً فلیتقنه وهو المختار کما فی کراهیة السراجیة وفی جنائزها ولا باس بالکتابة ان احتیج الیها حتی لا یذهب الاثر ولا یمتهن القبر انتهی وہمچنین چبوترہ وچہار دیواری اگر برائے زینت قبر نباشد ومقرون بہ نیت صالحہ بود مانند نشستن زائران ونماز خواندن وبودن دیوار سترۂ ایشان تا نماز بفراغ دل بحضور وخضوع وخشوع ادا نمایند ہیچ محظور شرعی لازم نمی آید چنانچہ در طیبی شرح مشکوٰۃ شریف وحاشیہ میر جمال الدین مرقوم است اما من اتخذ مسجداً فی جوار صالح او صلی فی مقبرته وقصد به الاستظهار بروحه او وصول اثر من آثار عبادته الیه لا للتعظیم له والتوجه نحوه فلا حرج علیه الا تری ان مرقد اسمٰعیل علیه السلام فی المسجد الحرام عند الحطیم ثم ان ذلك المسجد افضل مکان یتحری المصلی لصلوته والنهی عن الصلوة فی المقابر یختص بالمقابر المنبوشة لما فیها من النجاسة انتهی یعنی کسی کہ بسازد مسجد اور نزدیکی مزار پر انوار بزرگے یا نماز بخواند در مقبرہ مطہرہ او وقصد نماید مدد از روح مبارک او یا رسیدن اثری از آثار عبادت خویش بسوئے او ومقصودش تعظیم برای او وروے کردن جانب او نباشد پس مضائقہ نیست بر وی آیا نمی بینی کہ تحقیق مزار شریف حضرت اسمٰعیل علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام در مسجد حرام است نزدیک حطیم وآن مسجد بہترین مکان است کہ قصد کند مصلّی برائے نماز ونہی از نماز خواندن در مقابر مخصوص است بقبرہائے منبوشہ بسبب بودن نجاست دران **قولہ** وخواندن کلمۂ طیب بطریق جہر ہمراہ جنازہ مکروہ است **گویم** اگرچہ مکروہ است نزد بعضی فقہا اما از حدیث شریف ثابت است قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اکثروا فی الجنازة قول لا اله الا الله رواہ عن انس جامع صغیر پس بنا بر اختلاف اگر کسی بخواند منع نباید کرد چنانچہ صاحب طوالع الانوار از شرح اذکار نقل میکند ونقل عن السید الطاهر

الابدال انہ قال السنۃ وان کانت ھھنا السکوت لکن قد اعتاد الناس کثرۃ الصلوۃ علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ورفع اصواتہم وھم ان منعوا ابت نفوسہم عن السکوت والتفکر فی امر الموت فیقعون فی کلام دنیوی وربما وقعوا فی غیبۃ وانکار المنکر اذا افضی الی ماھو اعظم منکرا کان ترکہ احب ارتکابا باخف المفسدتین کما ھو القاعدۃ الشرعیۃ انتہی ملخصاً **قولہ** اما تلقین میت بعد از موت دران اقاویل علماء است وظاہر روایت آنست کہ تلقین نکنند گوییم صاحب در المختار از جوہرہ مشروعیۃ تلقین بعد دفن نزدیک اہل سنت نقل نمودہ حیث قال وفی الجوھرۃ انہ مشروع عند اھل السنۃ ویکفی قولہ یا فلان بن فلان اذکر ماکنت علیہ وقل رَضِیْتُ بِاللّٰہِ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ دِیْنًا وَبِمُحَمَّدٍ صلی اللہ علیہ وسلم نَبِیًّا قیل یارسول اللہ فان لم یعرف اسمہ قال ینسب الی حوّا یعنی فیقال یا ابن حوّا ویا بنت حوّا انتہی وفی الشرح الوجیز نقلا عن الشافعیؒ انہ قال یستحب ان یلقن بعد الدفن فیقال یا عبد اللہ او یا اَمَۃ اللہ اذکر ماخرجت علیہ من الدنیا من شہادۃ اَنْ لَّآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰہِ وان الجنۃ حق۔ وان النار حق والبعث حق والساعۃ حق اٰتیۃ لَا رَیْبَ فیہا وان یبعث من فی القبور وانک رَضِیْتَ بِاللّٰہِ ربًّا وبالاسلام دینا وبمحمد صلی اللہ علیہ وسلم رسولا ونبیًا وبالقرآن اماما وبالکعبۃ قبلۃ وبالمؤمنین اخوانا وقد روی الطبرانی عن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا مات احد من اخوانکم فسویتم التراب علی قبرہ فلیقم احدکم علی راس قبرہ ثم لیقل یا فلان بن فلان فانہ یسمعہ ولا یجیبہ ثم یقول یا فلان بن فلانۃ فانہ یستوی قاعدا ثم یقول یا فلان بن فلانہ فانہ یقول ارشدنا

یرحمک اللہ ولکن لا تشعرون فلیقل اذکر ما خرجت علیہ من الدنیا شہادۃ ان لا الٰہ الا اللہ وان محمدًا عبدہٗ ورسولہٗ وانک رضیت باللہ ربا و بالاسلام دینا وبمحمد صلے اللہ علیہ وسلم نبیا وبالقراٰن اماما فان منکرًا ونکیرًا یاخذ کل منہما بید صاحبہ ویقول انطلق بنا ما نقعد عند من لقن حجۃ فیکون اللہ حجتہ دونہما فقال رجل یا رسول اللہ فان لم تعرف امہ قال فینسبہ الی حوّا یا فلان بن حوّا وقد ذکر سعید بن منصور فی سننہ عن ابی راشد وحمزۃ بن حبیب وحکیم بن عمیر قالوا اذا سوّی علی میت قبرہ وانصرف الناس عنہ کانوا یستحبون ان یقال للمیت عند قبرہ یا فلان قل لا الٰہ الا اللہ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ ثلث مرات یا فلان قل ربی اللہ ودینی الاسلام ونبیی محمد علیہ السلام ثم ینصرف انتہی

ودر مشکوۃ شریف از عبد اللہ بن عمر مرویست کہ شنیدم رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ بمیرد یکی از شما پس نگاہ مدارید اورا در خانہ وشتاب بریداو را بسوی قبر وی وباید کہ خواندہ شود نزد سر وی یعنی بعد از دفن اول سورہ بقرہ تا مُفۡلِحُوۡنَ ونزد پاہای وی خاتمہ بقرہ اٰمَنَ الرَّسُوۡلُ تا آخر سورہ وآثار قرارت فاتحۃ الکتاب ومعوذتین وقل ہو اللہ احد وگردانیدن ثواب برای اہل مقابر آمدہ است **قولہ** وخواندن نماز ہول در کتب حدیث وفقہ کہ معتبر ومضبوط اند بنظر نگذشتہ لیکن در بعضی وظائف ورسائل صوفیہ نوشتہ ست وبرای تمسک روایات حدیث وفقہ کافی است ودر قول وفعل مشائخ صوفیہ فتوی جاری نمیشود گویم معلوم نیست کہ عجیب از اعمال مشائخ صوفیہ کہ بر صورت وسیرت حضرت سید المرسلین ومتبع سنت حبیب رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم اند چرا در بارہ انکار است کہ فتوی بجز قول وفعل ایشان جاری نمیکنند باوجودیکہ در بجا آوردن سنت ایشان از علماء عاملین زیادہ اند وبظاہر وباطن اتباع سرور کائنات علیہ الصلوۃ والتسلیمات مینمایند وبوراثت کاملہ ونیابت تامہ متحقق اند

وهم قوم لا يشقى انيسهم ولا يخيب مسيسهم وهم اذا رؤوا ذكر الله جل جلاله
كلامهم دواء ونظرهم شفاء وصحبتهم جلاء ورؤيتهم بهاء
خوش گفت ؎ آنکه بتبریز یافت یک نظرِ شمس دین ٭ سخره کند بر دہ طعنه زند بر چله - الٰهی
چیست آنکه با دوستان خود کردی که هر که ایشان را شناخت ترا یافت و تا ترا نیافت
ایشان را نشناخت یعنی یافتِ تو و شناخت ایشان باهم ملازم اند ایشانند که به تشریف الا ان
اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون مشرف اند ایشانند که بفضیلت
انا جلیس من ذکرنی متصف اند و کنت سمعه و بصره در حق ایشان نازل و مرضت
فلم تعدنی در شانِ این برگزیدگان وارد و لا تطرد الذین یدعون
ربهم بالغداة والعشی یریدون وجهه در باب مناقب این طائفه کافی است
ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء در محامد این فرقه
وافی - مع ذلک مسئله مذکوره از قسم فضائل اعمال است برای نفع غیر که در کردنِ آن
هیچ محظور شرعی لازم نمی آید و از نوع اختلاف حلت و حرمت نبود که موجب توقف می شد
بلکه لازم بود که بمقتضای وانظر الی ما قال ولا تنظر الی من قال مصرعه
متاعی نیک هر دکان که باشد ٭ بلا تامل فتوی بنمود تا مورث ثواب عظیم می شد الٰهی و مولائی
مرا از دوستان خود و دوستِ دوستان خویش گردان که قوم دیگر را طاقت ندارم اللّٰهم
احینی فی حبهم وامتنی علیه واحشرنی معهم برحمتک یا ارحم الراحمین
؎ مسکین حسن میگوید ای وقتِ عشاقِ تو خوش ٭ گر من از ایشان نیستم در کار
ایشان کن مرا - **قال فی جواب المسئلة التاسعة والثلثین** زیارت قبور
مردان را جائز است بشرطیکه موافق سنت باشد نه زنان را - **اقول** زیارت قبور سنت
است مردان و زنان را بفعل رسول الله صلی الله علیه وسلم که به بقیع میرفت و سلام میداد
براهل آن و استغفار میکرد برای ایشان دوم بسبب آنکه تذکره آخرت میشود و موت خود یاد

می آید و رقتِ قلب حاصل میشود و از عمده فوائد زیارت استغفار برای اموات و دعا برائے ایشانست وعن ابی هریرة قال زار رسول الله صلے الله علیه وسلم قبر امه فبکی وابکی من حوله وقال استأذنت ربی فی ان استغفر لها فلم یؤذن فاستأذنت منه فی ان ازور قبرها فاذن لی فزوروا القبور فانها تذکر الموت رواه مسلم یعنی زیارت کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم قبر مادر خود را پس گریه کرد و بگریانید کسی را که گرد آنحضرت استاده بودند یعنی چندان گریه کرد که در دیگران نیز تاثیر کرد و بگریه آورد پس گفت حضرت صلی الله علیه وسلم طلب اذن کردم پروردگار خود را در آنکه طلب آمرزش کنم برای مادر خود پس اذن کرده نشدم پس طلب اذن کردم پروردگار را در آنکه زیارت کنم قبر مادر را پس اذن داده شدم پس زیارت کنید قبرها را زیرا که قبر یاد می دهاند موت را روایت کرده است این حدیث را مسلم و دلیل بر سنیت زیارت قبور زنان را حدیث حضرت عائشه است که در مشکوة مروی است وعن عائشة قالت کیف اقول یا رسول الله قال قولی السلام علی اهل الدیار من المؤمنین والمسلمین ویرحم الله المستقدمین منا والمستاخرین وانا انشاء الله بکم لاحقون رواه مسلم گفت حضرت عائشه پرسید از آنحضرت چگونه گویم و چه گویم و چه خوانم یا رسول الله در زیارت قبور گفت آنحضرت بگو سلام باد بر صاحبان خانه از مؤمنین و مسلمین و رحمت کند خدا تعالی پیش روندگان را از ما و پس آیندگان را و ما انشاء الله بشما لاحق خواهیم شد این حدیث دلالت دارد مرزنان را برای زیارت قبور و حدیث هائیکه مجیب برای ممانعت نوشته منسوخ اند بدلیل حدیث شریف کنتُ نهیتکم عن زیارة القبور الا فزوروها یعنی نهی کرده بودم من شما را پیش ازین از زیارت کردن قبور پس زیارت کنید الآن و حکم اول منسوخ شد چنانچه در در المختار مسطور است ولا باس بزیارة القبور ولو للنساء لحدیث کنت نهیتکم عن زیارة القبور الا فزوروها ویقول السلام علیکم دار قوم مؤمنین

وانا ان شاء الله بكم لاحقون ويقرء يٰس و فی الحدیث من قرأ الاخلاص احدی عشر مرة ثم وهب اجرها للاموات اعطى من الاجر بعدد الاموات وفی البحر الرائق والاصح ان الرخصة ثابتة لهما ای للرجال والنساء يعنی بلا فرق بين العجائز والشواب و فی المجتبی يندب الزيارة وقال الطيبی فی شرح المشكوة وملا علی قاری فی شرح الحصن الحصين واعلم ان زيارة الميت كزيارته فی حال حيوته بيستقبله بوجهه فان كان فی الحيوة اذ زاره يجلس منه على البعد لكونه عظيم القدر فكذلك فی زيارته يقف او يجلس على البعد منه وان كان يجلس منه على القرب فی حيوته كذلك يجلس بقربه فی زيارته انتهى واخرج الديلمی عن جابر مرفوعا لا بر افضل من بر اهل القبور ولا يصل اهل القبور الا مؤمن واخرج ابو الشيخ والديلمی عن ابی هريرة مرفوعا ما من رجل يزور قبر حميمه فيسلم عليه ويقعد عنده الا رد عليه السلام وانس به حتى يقوم من عنده واخرج ابن عساكر عن ابی هريرة مرفوعا ما من رجل يمر بقبر كان يعرفه فی الدنيا فيسلم عليه الا عرفه ورد عليه قال فی طوالع الانوار قالوا ولا شئ انفع للقلوب القاسية من زيارة القبور المصحوبة بالتفكر والاعتبار عن يسلك من الاهل والاقران ولذلك يستحب الاكثار من زيارتها كما نص عليه غير واحد من اولی التحقيق قال السيد احمد وروی ايضا من حديث انس رضی الله عنه اذا اقرأ المؤمن اٰية الكرسی وجعل ثوابها لاهل القبور ادخل الله تعالى فی كل قبر من المشرق والمغرب نورا ووسع الله تعالى مضاجعهم واعطى الله للقاری ثواب ستين نبيا ورفع له بكل ميت درجة وكتب له بكل ميت درجة وكتب له بكل ميت عشر حسنات

ذکرہ القرطبی فی تذکرتہ وعن انس رضی اللہ عنہ انہ سأل رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ انا نتصدق عن موتانا
ونحج عنہم وندعو لہم فہل یصل ذلک الیہم فقال نعم انہ یصل و
یفرحون بہ کما یفرح احدکم بالطبق اذا اھدی الیہ رواہ ابو حفص
العسکری فللانسان ان یجعل ثواب عملہ لغیرہ عند اھل السنۃ والجماعۃ
صلوۃ کانت او صوما او حجا او صدقۃ او قراءۃ القران او الاذکار
وغیر ذلک من انواع البر ویصل ذلک الی المیت وینفعہ قالہ
الزیلعی فی باب الحج عن الغیر انتہی **قال فی جواب المسئلۃ الاربعین**
استعانت وامداد از اہل قبور ہیچ گہ باشد جائز نیست **اقول** مجیب در ہر مسئلہ خلاف اکابر و اساتذہ
خود میکند و دریں مسئلہ نیز مخالفت ورزیدہ واز دیگر متعصبین پیشدستی نمود حتی کہ از قبور انبیا
عموما واز مرقد مطہر حضرت سید الاصفیا صلی اللہ علیہ وسلم وعلی جمیع اخوانہ من الانبیاء المرسلین
وآلہ الطیبین وبارک وسلم استعانت واستمداد نیز جائز نداشتہ کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخْرُجُ مِنْ
اَفْوَاھِہِمْ باوجودیکہ در حیات ایشان کسی را اختلاف نیست لہذا مجیب نیز بآن اعتراف نمودہ
مانند اعتراف مضطر لیکن بر پاس عقیدۂ خود فرق نساختہ در حیاتِ برزخ وحیات دنیا وحکم
یکے بر دیگری جاری نساختہ حالا عبارت اساتذۂ مجیب باید شنید واسانید جواز استعانت
واستمداد بگوش ہوش اصغا باید کرد **مولوی عبد العزیز قدس سرہ** کہ جد امجد واستاذ
استاذ مجیب اند در تفسیر فتح العزیز در تفسیر سورۂ فاتحہ فرمودہ دریں جا باید فہمید کہ استعانت از غیر بوجہیکہ
اعتماد بر آن غیر باشد واو را مظہر عون الٰہی نداند حرام است واگر التفات محض بجانب حق است
واو را یکی از مظاہر عون دانستہ ونظر بکارخانۂ اسباب وحکمت او تعالی در ان نمودہ بغیر استعانت
ظاہری نماید دور از عرفان نخواہد بود ودر شرع نیز جائز است وانبیا واولیا این نوع استعانت
بغیر کردہ اند ودر حقیقت این نوع استعانت بغیر نیست بلکہ استعانت بحضرت حق است

لاغیر انتہی ودر تفسیر سورۂ عَبَسَ وَتَوَلّٰی فرمودہ پس سوختن بآتش گویا سوختن روح را بلا مکان کردن است ودفن کردن گویا مسکنی برای روح ساختن است بنابرین است که از اولیای مدفونین ودیگر صلحای مؤمنین انتفاع واستفادہ جاریست وآنہا را افادہ واعانت نیز متصور بخلاف مردہ ہای سوختہ کہ این چیز ہا اصلا نسبت بآنہا ودر اہل مذہب آنہا واقع نیست انتہی وشیخ عبدالحق در ترجمہ مشکوۃ شریف میفرماید اما استمداد باہل قبور در غیر نبی صلی اللہ علیہ وسلم یا غیر انبیا علیہم السلام منکر شدہ اند آنرا بسیاری از فقہا ومیگویند نیست زیارت مگر برای دعای اموات واستغفار برای ایشان ورسانیدن نفع بایشان بدعا واستغفار وتلاوت قرآن واثبات کردہ اند آنرا مشائخ عظام صوفیہ قدس اللہ اسرارہم وبعضی فقہا رحمہم اللہ واین امری محقق ومقرر است نزد اہل کشف وکمال از ایشان تا آنکہ بسیاری را فیوض وفتوح از روح رسیدہ واین طائفہ را در اصطلاح ایشان اویسی خوانند امام شافعی رحمۃ اللہ فرمودہ قبر امام موسیٰ کاظم تریاق مجرب است مر اجابت دعا را وحجۃ الاسلام امام محمد غزالی رحمۃ اللہ گفتہ ہر کہ استمداد کردہ میشود بوی در حیات استمداد کردہ میشود بوی بعد از وفات ویکی از مشائخ عظام گفتہ است دیدم چہار کس را از مشائخ عظام کہ تصرف می کنند در قبور خود مانند تصرفہای ایشان در حیات خود یا بیشتر شیخ معروف کرخی وشیخ عبدالقادر جیلی ودو کس دیگر از اولیا شمردہ مقصود حصر نیست آنچہ خود دیدہ ویافتہ است گفتہ است وسیدی احمد بن زروق کہ از اعاظم فقہا وعلما ومشائخ دیار مغرب است گفت روزی شیخ ابو العباس حضرمی از من پرسید کہ امداد حی اقوی است یا امداد میت گفتم قومی میگویند کہ امداد حی قوی تر است ومن میگویم کہ امداد میت قوی تر است پس شیخ گفت نعم زیرا کہ وی در بساط حق است ودر حضرت اوست ونقل درین معنی ازین طائفہ بیشتر از آنست کہ حصر واحصا کردہ شود ویافتہ نمیشود در کتاب وسنت واقوال سلف صالح کہ منافی این باشد ورد کند آنرا بتحقیق ثابت شدہ است بآیات واحادیث کہ روح باقی است واو را علم وشعور بزائران واحوال ایشان ثابت وارواح کاملان را قربی ومکانتی در جناب حق ثابت است چنانکہ در حیات بود یا بیشتر از آن واولیا را کرامات وتصرفات در اکوان

حاصلست وآن نیست مگر ارواح ایشان را وارواح باقی ست ومتصرف حقیقی نیست مگر خدای عزشانه وهمه بقدرت اوست وایشان فانی اند در جلال حق در حیات وبعد از ممات پس اگر داده شود مر احدی را چیزی بوساطت یکی از دوستان حق ومکانی که نزد خدا دارد دور نباشد چنانکه در حالت حیات بود ونیست فضل وتصرف در هر دو حالت ویافته نشده است دلیلی برین در شرع انتهی ومولوی عبد الحکیم سیالکوٹی درکتاب زاد اللبیب از شرح عربی شیخ عبد الحق بر مشکوٰة شریف نقل کرده اما الاستمداد باهل القبور فی غیر النبی علیه السلام والانبیاء فقد انکره کثیر من الفقهاء وقالوا لیس الزیارة الا الدعاء للموتی والاستغفار لهم واثبته مشائخ الصوفیة قدس الله اسرارهم وبعض الفقهاء وذلک امر مقرر عند اهل الکشف والکمال منهم لا شک فی ذلک عندهم حتی ان کثیرا منهم حصل لهم الفیوض من الارواح ویسمی هذه الطائفة اویسیة فی اصطلاحهم وبعد ازان در رد منکرین ذکر کرده وما ادری ما المراد بالاستمداد والامداد الذی ینفیه المنکر والذی نفهمه ان الداعی المحتاج الفقیر الی الله یدعوا الله ویطلب حاجته من فضله تعالی ویتوسل بروحانیة هذا العبد المقرب المکرم عنده تعالیٰ ویقول اللّٰهم ببرکة هذا العبد الذی رحمته واکرمته وبما لک به من اللطف والکرم اقض حاجتی واعط سؤالی انک انت المعطی الکریم او ینادی هذا العبد المکرم المقرب عند الله تعالی ویقول یا عبد الله ویا ولیه اشفع لی وادع ربک وسل ان یعطینی سؤالی ویعطینی حاجتی فالمعطی والمسؤل عنه والمامور به هو الرب تعالیٰ وتقدس وما العبد فی البین الا وسیلة ولیس القادر والفاعل والمتصرف الا هو واولیاء الله هم الفانون الهالکون فی

فعله تعالیٰ وقدرته وسطوته لا فعل لهم ولا قدرة ولا تصرف لا الان ولا حين كانوا احياء فى دار الدنيا فان صفتهم الفناء والاستهلاك ليس الا ولوكان هذا شركا وتوجها الى غيرالله كما زعمه المنكر فينبغي ان يمنع اليه التوسل وطلب الدعاء من عباد الله واوليائه فى حالة الحيوة ايضا وليس ذلك ما يمنع وانه مستحب مستحسن شائع فى الدين ولو زعم انهم عزلوا وخرجوا من الحالة والكرامة التى كانت لهم فى الحيوة فما الدليل عليه او شغلوا عن ذلك بما عرض لهم من الآفات بعد الممات فليس كليًا ولا دليل على دوامه واستمراره الى يوم القيمة غايته انه لم يكن هذا المسئلة كليةً وفائدة الاستمداد عامة بل يمكن ان يكون بعض منهم منجذبا الى عالم القدس ومستهلكا فى حضرة الله بحيث لا يكون له شعور وتوجه الى عالم الدنيا وتصرف وتدبر فيه كما يوجد من اختلاف من احوال المجذوبين والمتمكنين من المشائخ فى الدنيا وان نفى ذلك مطلقا وانكر انكارا كليا فكلا ولا دليل على ذلك اصلا بل الدلائل قائمة على خلافه نعم ان كان الزائرون يعتقدون ان اهل القبور متصرفين مستبدين قادرين من غير توجه الى حضرة الحق والالتجاء اليها كما يعتقده العوام الجاهلون الغافلون وكما يفعلون غير ذلك من السجود والصلوة اليه مما وقع منه النهى والتحذير فذلك مما يمنع ويحذر وفعل العوام لا يعتبر قط وهو خارج عن المبحث وحاشا من العالم بالشريعة والعارف باحكام الدين ان يعتقد ذلك ويفعل هذا والمروى فى الزيارة السلام على الموتى والاستغفار لهم وقراءة القرآن وليس فيها النهى عن الاستمداد فيكون الزيارة والاستمداد

والامداد معا علی تفاوت حالة الزائر والمزور ثم اعلم ان الخلاف انما هو فی غیر الانبیاء فانهم احیاء حقیقة بالحیوة الدنیاویة بالاتفاق صلوات الله علیهم وانما اطنبنا الکلام فی هذا المقام رغما لانف المنکرین فانه قد حدث فی زماننا شرذمة ینکرون الاستمداد والاستعانة من الاولیاء الذین نقلوا من هذه الدار الفانیة الی الدار الباقیة الذین هم احیاء عند ربہم اللّٰھم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ واھدنا الصراط المستقیم انتہی ونیز شیخ عبدالحق در جذب القلوب بسفر باید ابن شیبہ بسند صحیح آوردہ است کہ در زمان امیر المؤمنین حضرت عمر رضی اللہ عنہ قحطی افتاد شخصی بقبر شریف نبوی آمد گفت یارسول اللہ استسق لامتک فانہم قد ھلکوا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در خواب او آمد وفرمود برو بعمر بشارت دہ کہ باران خواہد آمد وابن جوزی روایت کردہ است کہ در وقتی اہل مدینہ را قحطی شدید رسید شکایت بعائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا بردند فرمود بقبر شریف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بیائید و دریچہ از وے بجانب آسمان بکشائید تا میان قبر وی و آسمان حائلی نباشد آنچنان کردند کہ وی باشارہ فرمودہ بود باران بسیار شد انتہی راقم گوید کہ ازین ہر دو روایت واضح شد کہ استمداد و استعانت از زمان صحابہ جاریست بلکہ حضرت عائشہ صدیقہ کہ مجتہدہ بودند امر باستمداد و استعانت فرمودہ و حضرت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم خود بعد استمداد نمودن شخصی از قبر مبارک بشارت دادند کہ آمد باران پس انکار استمداد و استعانت انکار از سنت صحابہ است فافہم بلکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود ارشاد منیف بنیاد فرمودہ در باب استعانت چنانچہ در حصن حصین مذکور است واذا انفلتت دابة فلیناد اعینوا یا عباد اللہ یرحمکم اللہ موص وان اراد عونا فلیقل یا عباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی وقد جرب ذلک این حدیث صریح است در جواز استعانت از دوستان

حق جل وعلا و نیز ظاہر است در ندا نمودن اولیاء اللہ تعالیٰ بلفظ یا کما لا یخفی وحجت است از طرف ما برای مؤفرقۂ محدثہ کہ منع از ان میکنند تا حدیکہ یا رسول اللہ ہم جائز نمیدارند شاید این حدیث را نخواندہ اند یا خواندہ اند و عمل نمیکنند و حدیثی دیگر کہ در ترمذی و نسائی و ابن ماجہ و مستدرک در باب ندا نمودن باسم شریف وارد است مرقوم میشود ومن كانت له ضرورة فليتوضأ فحسن وضوءه ويصلي ركعتين ثم يدعو اللهم انى اسألك واتوجه اليك بنبيك محمد نبي الرحمة يا محمد انى اتوجه بك الى ربي فى حاجتي هذه ليقضي لى اللهم فشفعه لى ۔ دلیل سوم کہ ہر خاص و عام از اہل اسلام در عین نماز کہ فاضلترین عبادات و معراج مؤمن است در وخود وارد و ہنگام حضور خاص حضرت حق سبحانہ ندا و خطاب میکنند بقولہ السلام علیك ايها النبي ورحمة الله وبركاته یعنی دعا بخیر و سلامتہ بر تو ای پیغمبر و مہربانی خدا و افزونیہای خیر و کرم وی و وجہ خطاب آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمیشہ نصب العین مؤمنان و قرۃ العین عابدان باشد در جمیع احوال و اوقات خصوصاً در حالت عبادت و آخر آن کہ وجود نورانیت و انکشاف درین محل بیشتر و قوی تر است کما بینہ الشیخ فی ترجمۃ المشکوۃ الشریف و ازین مقام مسئلہ دیگر استنباط نمودہ اند صوفیہ کرام رحمۃ اللہ علیہم کہ آنرا در اصطلاح ایشان رابطۂ شیخ می نامند یعنی صورت شیخ کامل و مکمل را روبروی قلب خود ملحوظ میدارند تا از خطرات شیطانی و وساوس نفسانی بسبب تصور صورت مذکورہ خالی گردیدہ بہمگی ہمت متوجہ حق سبحانہ گردند و از خود و ماسوی اللہ دور شوند چنانچہ شخصی ضعیف البصر محتاج بعینک می باشد و بدون عینک چشمش خیرگی پیدا می کند ہمچنین سالک مرید وقتی کہ اکتساب باطن شروع میکنند تا مناسبت بحق سبحانہ میسر گردد و حق سبحانہ در نہایت لطافت است و سالک در نہایت کثافت پس برزخ ذوجہتین درکار شد کہ بواسطۂ او اخذ فیض از حق سبحانہ نماید قال اللہ تعالیٰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝ مراد از وسیلۂ مذکورہ در آیۂ شریفہ شیخ کامل مکمل است کہ نائب اتم رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم است و نائب را بسبب تبعیت و وراثت از جمیع کمالات منیب

نصیب کامل است ناچار باحکام اصل منصبغ خواهد بود فافہم ولا تکن من القاصرین۔ بر سر اصل سخن روم
وسند دیگر برائے استمداد بنویسم قال فی طوالع الانوار فی اداب زیارۃ النبی
الکریم صلی اللہ علیہ وسلم ولیفرغ قلبہ عن کل شیء من امور الدنیا
وما لا تعلق لہ بالزیارۃ حتی یطلع قلبہ للاستمداد منہ علیہ السلام فالقلب
مشغول بقاذورات الدنیا من الشہوات والارادات محروم من حصول
المدد النبوی بل ربما یوجب المقت ولیلاحظ مع ذلک الاستمداد من
سبعۃ عضوہ علیہ السلام وعطفہ ولیستحضر حیاتہ علیہ السلام فی
قبرہ وانہ یعلم زائرہ علی اختلاف درجاتہم واحوالہم وقلوبہم
وانہ یمد کلا منہم بما یناسب ما ہو علیہ وانہ خلیفۃ اللہ الاعظم
یعطی من یشاء ویمنع من یشاء فوضت الیہ خزائن کرمہ ولا یصل
الی اللہ احد الا من طریقہ وروی ابو حنیفۃ فی مسندہ عن ابن عمر
قال من السنۃ ان تاتی قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من
قبل القبلۃ وتجعل ظہرک الی القبلۃ وتستقبل القبر بوجہک
ثم تقول السلام علیک ایہا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ وقد اتفق
العلماء علی انہ علیہ السلام حیّ فی قبرہ الشریف یعلم بزائرہ
قال الشیخ ابن حجر الہیتمی وقوفہ فی حال الزیارۃ افضل من جلوسہ
اذ ہو الماثور وہو الادب وقال الکرمانی ویضع یمینہ علی شمالہ کما
فی الصلوۃ وجزم اصحابنا باستحباب وقوف الزائر علی نحو اربعۃ اذرع
من الساریۃ التی عند راسہ الشریف لا یقرب ادنی من ذلک فانہ
لیس من شعار اداب الابرار قال الشیخ علی القاری ومال الیہ النووی
ثم یطلب لشفاعتہ فی الدنیا بتوفیق الطاعۃ وفی الآخرۃ بغفران

المعصیۃ فیقول یا رسول اللہ اسألک الشفاعۃ ثلاثا ثم یزور صاحبیہ المکرمین ویسلم علیہما کما اخر ویقول ونحن نتوسل بکما الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یشفع لنا الی ربنا وان یتقبل سعینا وان یحیینا علی ملتہ ویمیتنا علیہا ویحشرنا فی زمرتہ برحمتہ وکرمہ انہ کریم رحیم آمین۔ ویقول شعر

یا خیر من دفنت فی الترب اعظمہ ۔۔۔ وطاب من طیبہن القاع والاکم
نفسی الفداء بقبر انت ساکنہ ۔۔۔ فیہ العفاف وفیہ الجود والکرم

انتہی وصاحب قصیدہ بردہ میگوید ؎

یا اکرم الخلق مالی من الوذ بہ ۔۔۔ سواک عند حلول الحادث العمم

قولہ وہمچنین طواف نمودن گرد قبر جائز نیست گویم از عبارت ملا علی قاری ممانعت معلوم میشود و در مطالب المؤمنین جواز نقل کردہ حیث قال وان کان قبر عبد صالح ویمکن ان یطوف حولہ طاف ثلثا او سبعا ومولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ در نفحات الانس از شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ نیز جواز نقل ساختہ واللہ اعلم قولہ ونیز بوسہ دادن بر قبر جائز نیست گویم در مطالب المؤمنین نوشتہ ولا باس بتقبیل قبر والدیہ نعم روی عن ابن عمر انہ کان یضع یدہ الیمنی علی القبر وورد فی سند جید ان بلالا لما زارہ صلی اللہ علیہ من الشام للمنام السابق ذکرہ جعل یبکی ویمرغ وجہہ علی القبر وجاء عن فاطمۃ رضی اللہ عنہا انہ صلی اللہ علیہ وسلم لما قبر اخذت فاطمۃ ابنتہ قبضۃ من تراب قبرہ وجعلتہ علی عینیہا وبکت وانشدت ؎

ماذا علی من شم تربۃ احمد ۔۔۔ ان لا یشم مدی الزمان غوالیا
صبت علی مصائب لو انہا ۔۔۔ صبت علی الایام صرن لیالیا

وقال الخطیب بعد ما ذکر عن بلال وابن عمر لا شک ان الاستغراق فی المحبة یحمل علی الاذن فی ذلک والمقصود من ذلک کله الاحترام والتعظیم والناس یختلف مراتبهم فی ذلک کما کانت یختلف فی حیاته فاناس حین یرون لا یملکون انفسهم بل یبادرون الیه والناس فیهم اناءة یتاخرون وکل محل خیر انتهی وعلی هذا یحمل قول المحب الطبری وابن ابی الصیف یجوز تقبیل القبر ومسه وعلیه عمل العلماء الصالحین طوالع الانوار قوله پوشانیدن غلاف بر قبر درست نیست کما فی نصاب الاحتساب تسجیة القبر غیر مشروع اصلا فی حق الرجال آه گویم دعوی مجیب مطابق دلیل نیست چه مراد از تسجیة قبر که مذکور در نصاب است وقت دفن است لان قوله وبعد تسویة اللبن فی حق النساء یدل علی هذا ومسئله تسجیه را همه فقها مینویسند ومراد پرده وقت دفن برائے زنان است نه برائے مردان وممانعت قبر پوش ازان بر آوردن قیاس عجیب است وتبادر ازان نمیشود قال فی طوالع الانوار وتمنه در المختار ویسجی ای یغطی قبرها ای علی سبیل الوجوب کما صرح به الزیلعی فی کتاب الخنثی ولو خنثی لانها تعامل بالاحوط وانما یسجی قبر المراة لان بدنها عورة فلا یومن ان ینکشف شئ حال الانزال فی القبر ولانها یغطی بالنعش لهذه العلة وقد صح ان فاطمة رضی الله عنها سجی علی قبرها بثوب ونعش علی جنازتها ولم یکن النعش قبل ذلک فی جنازة احد حتی ماتت فاطمة رضی الله عنها فاوصیت ان ستر جنازتها فاتخذ والها نعشا من جرید النخل فبقی ذلک سنة فی حق النساء فیسجی قبرها الی ان یسوی علیها اللحد ولا یسجی قبره لان علیا رضی الله عنه حضر جنازة زید بن المکفف فسجی قبره بثوب فاخذه والقاه وقال انه لیس بامراة قال فی السراج واختلفت العبارة فی هذا فذکر فی بعض المواضع انه یکره لان علیا رضی الله عنه انکره وفی

بعض المواضع انہ لایکرہ وھذا یقتضی جوازہ لانہ یفعل ستر المیت وذلک غیر ممنوع منہ الا انہ لیس بسنۃ انتہی **قولہ** وہمچنین قیاس انداختن گل وچادر گل بر قبر تقربا جائز نیست الخ گویم نہادن گل بر قبر از جملہ مسنونات ست چنانچہ صاحب طوالع الانوار مینویسد پس وضع جریدۃ خضراء علی القبر للاتباع وسندہ صحیح ولانہ یخفف عنہ العذاب ببرکۃ تسبیحھا وتسبیحھا اکمل من تسبیح الیابسۃ لما فی ذلک من نوع حیات وقیس بہا ما اعتید من طرح الریحان ونحوہ پس انداختن چادر گل بر جنازہ نیز ہمین حکم دارد وہر چیزیکہ راحت رسان زندہ است راحت دہ مردہ است خوش گفت ؎ بر سر خاک ما بیا نغمۂ عشق را سرا ٭ گر ز جذبات شوق تو نعرہ ز خاک برزنم ٭ بعد از ہزار سال اگر بر لحدم گذر کنی ٭ مشک شود غبار من روح شود ہمہ تنم ٭ وللہ درہ ؎

آن شمع را گذر بغبارم فتادہ است ... پروانہ چون سمن بمزارم فتادہ است

؎ چمن نمود بنقش قدم غبار مرا ... گرفتہ است بگل شوخ من مزار مرا

؎ باروی پرعرق بسر خاک ما بیا ... ای ابر نو بہار برین کربلا بیا

؎

برمزارم شیشۂ بگذاشت پیر می فروش ... کرد تخفیف عذاب از سبزۂ مینا مرا

قولہ ونذر کردن برای غیر خدا وشیرینی وطعام آوردن نزد قبر بطریق نذر یا بطریق تقرب نیز جائز نیست گویم اگر نذر برای خدای تعالی بکند وثواب آن بروح بزرگی بخشد ومصرف آن فقرای زیارت ومجاورین مزار پر انوار بزرگے نماید جائز است کما فی طوالع الانوار فی بیان صحۃ النذر ان یقول یا اللہ انی نذرت لک ان شفیت مریضی او رددت غائبی او قضیت حاجتی ان اطعم الفقراء الذین بباب الامام ای فلانی او اشتری حصیر المساجد ہم او زیتا لوقودھا او دراھم لمن یقدم شعائرھا او غیر ذلک مما یکون فیہ نفع للفقراء والنذر للہ عز وجل وذکر الشیخ انما ھو لبیان محل صرف النذر لمستحقیہ المقیمین برباطہ او بمسجدہ فیجوز بھذا الاعتبار اذ مصرف

النذر الفقراء وقد وجد ولا يقال هذا الكلام يقتضى نفى كرامات الاولياء وهى ثابتة بادلة لا يمكن ردها لانا نقول اجابة الله تعالى للملهوف الذى وصل الى ضريح ولى من اولياء الله تعالى وكشف كربته كرامة من الله تعالى لعبده الصالح فالكاشف للكربة انما هو الله تعالى والولى له عند الله جاه عظيم اوجب ذلك الجاه سرعة اجابة الله تعالى دعاء من لاذ به وتذلل للمولى الجليل باعتابه انتهى قال المجيب فى خاتمة رسالته تا آنکه انبیاء ورسل درین باب بجز کلمہ لا ادری حرفے برزبان نیاوردند قال رسول الله صلى الله عليه وسلم والله لا ادرى والله لا ادرى ما يفعل بى ولا بكم اقول چونکہ مجیب درخاتمہ رسالہ خود عقائد خویش بیان نمود بحکم کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْهِ لاجرم راقم این سطور احقر عباد الله المجید احمد سعید مجددی کان الله له عوضا عن کل شئ نیز اعتقاد خود درباب مناقب ومحامد افضل انبیا ورسل علیه الصلوٰة والسّلام بیان می نماید ورسالہ خود را بآن می ستاید ؎

ما ان مدحت محمدا بمقالتى لكن مدحت مقالتى بمحمد

صلى الله عليه وسلم واله واصحابه وازواجه واتباعه افضل صلواتك عدد معلوماتك وبارك وسلم وآن را برای حسن خاتمہ خود وسیلہ می سازد مصرعہ گر قبول افتد زہے عز وشرف ؎

ہزار بار بشویم زبان بمشک وگلاب ہنوز نام تو گفتن مرا نمے شاید

اول جواب استدلال مجیب باید شنید کہ این حدیث کہ مجیب دراستدلال مطلب خویش کہ ابہام عاقبت است کسی نمیداند کہ از کجا خواہد خورد وکجا خواہد مرد آوردہ حدیث منسوخ است وحدیث منسوخ شایان تمسک نیست وناسخ این حدیث قولہ تعالےٰ است لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ درحق حضرت

صلی اللہ علیہ وسلم وحدیث شریف کل امة ید خلون الجنة درحق امت قال الطیبی فی
تفسیر قوله صلی الله علیه وسلم لا ادری وانا رسول الله فیه وجوه احدها
ان هذا القول منه صلی الله علیه وسلم حین قالت امراة لعثمان بن
مظعون لما توفی هنیئاً لك الجنة زجرلها علی سوء الادب بالحکم علی
الغیب ونظیره قوله لعائشة حین سمعها تقول طوبی لهذا عصفور من
عصافیر الجنة اوغیر ذلك یا عائشة وثانیها ان یکون منسوخاً بقوله تعالی
لِیَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ کما ذکره ابن عباس فی قوله
تعالی وَلَا اَدْرِیْ مَا یُفْعَلُ بِیْ وَلَا بِکُمْ وثالثها ان یکون نفیاً للدرایة
المفصلة دون المجملة ورابعها ان یکون مخصوصاً بالامور الدینویة
من غیر النظر الی سبب ورود الحدیث لا یجوز حمل هذا الحدیث وما ورد
فی معناه علی ان النبی صلی الله علیه وسلم کان متردداً فی عاقبة امره غیر
متیقن بماله عند الله من الحسنی لما ورد عنه من الاحادیث الصحاح
التی ینقطع العذر دونها بخلاف ذلك وان یحمل علی ذلك وهو المخبر
عن الله تعالی ان یبلغه المقام المحمود وانه اکرم الخلق علی الله تعالی وانه
اول شافع واول مشفع انتهی وهکذا فی ترجمة الشیخ للمشکوة قال
سبحانه فی مدح نبینا ومولانا محمد صلی الله علیه وسلم کَمَا اَرْسَلْنَا فِیْکُمْ
رَسُوْلًا مِّنْکُمْ یَتْلُوْا عَلَیْکُمْ اٰیٰتِنَا وَیُزَکِّیْکُمْ وَیُعَلِّمُکُمُ الْکِتٰبَ وَالْحِکْمَةَ
وَیُعَلِّمُکُمْ مَّا لَمْ تَکُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ وایضاً قال سبحانه لَقَدْ جَآءَکُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ
اَنْفُسِکُمْ عَزِیْزٌ عَلَیْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِیْصٌ عَلَیْکُمْ بِالْمُؤْمِنِیْنَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ
قال فی المدارك لم یجمع الله اسمین من اسمائه لاحد غیر رسول الله
صلی الله علیه وسلم وایضاً قال الله تعالی وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ

اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ ۝ وایضاً قال سبحانہ۔ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّآ اَرْسَلْنٰكَ
شَاهِدًا وَّمُبَشِّرًا وَّنَذِيْرًا ۝ وَّدَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهٖ وَسِرَاجًا مُّنِيْرًا ۝ وَبَشِّرِ
الْمُؤْمِنِيْنَ بِاَنَّ لَهُمْ مِّنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيْرًا ۝ ازین آیت فضلیت اُمت
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم درباب وقال سبحانہ اِنَّآ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّمُبَشِّرًا
وَّنَذِيْرًا لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتُعَزِّرُوْهُ وَتُوَقِّرُوْهُ وَتُسَبِّحُوْهُ
بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا ۝ اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ
فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ وقال سبحانہ مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ
وقال جل جلالہ وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ۝ فقال
صلی اللہ علیہ وسلم اذاً لا ارضی وواحد من امتی فی النار
وایضاً قال سبحانہ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۝ ای بالنبوة وغیرها
ای رفع مثل ان قرن اسمہ باسمہ فی کلمتی الشہادة والاذان
والاقامة والخطبة وغیرها وجعل طاعتہ طاعتہ وصلی
اللہ علیہ فی ملائکتہ وامر المومنین بالصلوة علیہ وخاطبہ
بالالقاب وورد فی الاحادیث الصحاح انہ صلی اللہ علیہ وسلم
سید ولد آدم واکثر الناس تبعا یوم القیمة واکرم الاولین
والاخرین علی اللہ واول من ینشق عنہ القبر واول شافع واول
مشفع واول من یقرع باب الجنة فیفتح اللہ لہ وحامل لواء الحمد
یوم القیمة تحتہ آدم ومن دونہ وهو الذی قال علیہ الصلوة
والسلام علمت علم الاولین والاخرین ونحن الاخرون السابقون
یوم القیمة وانا قائل قولا غیر فخر وانا حبیب اللہ وانا قائد
المرسلین ولا فخر وانا خاتم النبیین ولا فخر وانا محمد بن عبد اللہ

ابن عبد المطلب ان اللہ خلق الخلق فجعلنی فی خیرہم ثم جعلہم فریقین فجعلنی فی خیرہم فرقۃ ثم جعلہم قبائل فجعلنی فی خیرہم قبیلۃ ثم جعلہم بیوتا فجعلنی فی خیرہم بیتا فانا خیرہم نفسا وخیرہم بیتا وانا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدہم اذا وفدوا وانا خطیبہم اذا نصتوا وانا مستشفعہم اذا حبسوا وانا مبشرہم اذا یئسوا والکرامۃ والمفاتیح یومئذ بیدی ولواء الحمد یومئذ بیدی وانا اکرم ولد آدم علی ربی یطوف علی الف خادم کانہم بیض مکنون واذا کان یوم القیٰمۃ کنت امام النبیین وخطیبہم وصاحب شفاعتہم غیر فخر لولاہ لما خلق اللہ سبحانہ الخلق ولما اظہر الربوبیۃ کان نبیا وآدم بین الماء والطین ؎

نماند بعصیان کسے در گرو کہ دارد چنین سید پیشرو
محمد عربی کآبروی ہر دو سراست ؎ کسی کہ خاک درش نیست خاک بر سر او
خاکی وبا وج عرش منزل ؎ امی وکتابخانہ در دل

وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فاکسی حلۃ من حلل الجنۃ ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد یقوم ذلک المقام غیری رواہ الترمذی وعن ابن عباس قال ان اللہ تعالیٰ فضل محمدا علی الانبیاء وعلی اہل السماء قالوا یا ابا عباس بم فضلہ علی اہل السماء قال ان اللہ تعالیٰ قال لاہل السماء وَمَنْ يَّقُلْ مِنْهُمْ اِنِّىْٓ اِلٰهٌ مِّنْ دُوْنِهٖ فَذٰلِكَ نَجْزِيْهِ جَهَنَّمَ ۭ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ ۝ وقال اللہ تعالیٰ لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِيْنًا لِّيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْۢبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ قالوا وما فضلہ علی الانبیاء قال قال اللہ تعالیٰ وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ الخ وقال اللہ تعالیٰ لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم

وَمَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ فارسلہ الی الجن والانس

مشکوٰۃ شریف وعن حذیفۃ قال قام فینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مقاماً ما ترک شیئاً یکون فی مقامہ ذلک الی قیام الساعۃ الّا حدّث بہ حفظہ من حفظہ ونسیہ من نسیہ قد علمہ اصحابی ھؤلاء وانہ لیکون منہ الشیٔ قد نسیتہ فاراہ فاذکرہ کما یذکر الرجل وجہ الرجل اذا غاب عنہ ثم اذا راٰہ عرفہ متفق علیہ حاصل روایت صحیح بخاری وصحیح مسلم از حذیفہ این است کہ حضرت رسول مقبول ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جمیع امور آیندہ کہ تا قیامت شدنی بود اخبار فرمودند یاد داشت ہر کہ یاد داشت وفراموش ساخت ہر کہ فراموش ساخت تحقیق دانستہ اند آنرا از یاران من کہ حاضر اند ومیشود انان امور امریکہ فراموش کردہ بودم پس می بینم آنرا پس یاد میکنم آنرا چنانچہ یاد میدارد شخصے روی مردرا وقتیکہ غائب میشود پس ہرگاہ کہ می بیند اورا می شناسد کہ آشناسی من است علی ہذا القیاس از امور اخرویہ لا تعد ولا تحصی ارشاد فرمودند کہ بلا شک وشبہ شدنی اند وایمان بآن ہر مؤمن را ضروری پس بکمال تعجب می آید از حال علماے زمانہ کہ با وجود وفور علم حضرت مخبر صادق ما کسی را از انبیاء ورسل مثل آن از حضرت علام الغیوب جل علمہ وعظمت قدرتہ عنایت نشدہ واز ہمہ گوی سبقت بردہ وہمچنین در تمام اوصافِ کمال عدیل وانباز نگذاشتہ ؎

خوبی وناز کرشمہ حرکات وسکنات آنچہ خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری

نی نی غلط گفتم بل از ہمہ بوجوہات زائدہ فان فضل رسول اللہ لیس لہ حد فیعرب عنہ ناطق بفم ؎

ترا دیدہ ویوسف را شنیدہ شنیدہ کے بود مانند دیدہ

ای چہرۂ زیبای تو رشک بتانِ آزری ہرچند وصفت میکنم در حسن زان زیباتری

آفاقہا گردیدہ ام مہر بتان ورزیدہ ام بسیار خوبان دیدہ ام لیکن تو چیزے دیگری

تو باین جمال و خوبی چه بطور جلوه آئی
ارنی بگوید آنکس که بگفت لن ترانی

موسی ز هوش رفت بیک پرتو صفات
تو عین ذات می نگری در تبسمی

بصورت تو نگارے نیافرید خدا
ترا کشیده و دست از قلم کشید خدا

گر مصور صورت آن دلستان خواهد کشید
حیرتی دارم که نازش را چسان خواهد کشید

انکار از علم اعم نمودن و کلمۂ لوادری در وصفش نگاشتن و برابر خود دانستن و مماثل خویش پنداشتن تَكَادُ السَّمٰوٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ۝ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ در کلام مجید از مقولۂ کفار حکایت فرموده که در حق رسولان می گفتند قَالُوْا مَآ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا ۝

همسری با انبیا برداشتند
اولیا را همچو خود پنداشتند

گفت اینک ما بشر ایشان بشر
ما و ایشان بستۂ خوابیم و خور

این ندانستند ایشان از عمی
هست فرقی در میان بے منتہیٰ

هر دو گون زنبور خوردند از یک محل
لیک شد زان نیش و زان دیگر عسل

هر دو گون آهو گیا خوردند و آب
زین یکی سرگین شد و زان مشک ناب

هر دو نے خوردند از یک آب و خور
آن یکے خالی و آن پُر از شکر

صد هزاران اینچنین اشباه بین
فرقِ شان هفتاد ساله راه بین

این خورد گردد پلیدی زو جدا
آن خورد گردد همه نورِ خدا

این خورد زاید همه بخل و حسد
وان خورد زاید همه نورِ احد

این زمینِ پاک و آن شور است و بد
این فرشته پاک و آن دیو است و دد

هر دو صورت گر بهم ماند رواست
آبِ تلخ و آبِ شیرین را صفاست

جز که صاحب ذوق نشناسد بیاب
او شناسد آبِ خوش از شور آب

جز که صاحب ذوق نشناسد طعوم
شهد را ناخورده کی دانی ز موم

سحر را با معجزه کرده قیاس	هر دو را بر مکر پندارد اساس
ساحران با موسی از استیزها	برگرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف	زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لعنت اللہ این عمل را در قفا	رحمت اللہ آن عمل را در وفا
کافران اندر مری بوزینه طبع	آفتی آمد درون سینه طبع
هر چه مردم میکند بوزینه هم	آن کند کز مرد بیند دم بدم
او گمان کرده که من کردم چو او	فرق را کی داند آن استیزه رو
این کند از امر و آن بهر ستیز	بر سر استیزه رویان خاک ریز

و در حدیث صحیح وارد گشته وعن ابی هریرة قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن الوصال فی الصوم فقال له رجل انک تواصل یا رسول الله قال وایکم مثلی انی ابیت یطعمنی ربی ویسقینی متفق علیه گفت ابو هریره که منع فرمود حضرت صلی اللہ علیه وسلم از روزه پی در پی پس عرض نمود بخدمتش شخصی بدرستی که شما روزه پی در پی میدارید یا رسول اللہ فرمود کیست از شما مثل من تحقیق من شب میکنم طعام و شراب میخوراند مرا پروردگار من روایت کرد این حدیث را بخاری و مسلم درین حدیث شریف نفی مماثلت خویش با امت بصراحت ارشاد فرمود با وجود این ارشاد فیض بنیاد اگر نادانی اطلاق مماثلت خواهد نمود مقصودش مخالفت حکم رسول کریم صلی اللہ علیه وسلم خواهد بود و حکم مخالفت رسول صلی اللہ علیه وسلم در قرآن شریف موجود است قال الله تعالی وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا یعنی هر که مخالفت پیغمبر کند بعد ازان که معلوم شد او را و راه هدایت و پیروی کند سوای راه مسلمانان متوجه بکنیمش بآنچه میل کرده و در آریمش بدوزخ و او بد جای است وای هزار وای که بر ما به الاشتراک نظر دوخته ما به الامتیاز را ملاحظه نکرد این طائفه محدثه را مطالعه خصائص

کبریٰ لابدی است تا تصحیح ایمان شود و الا آخر الی درخرابی است نبذے از خصوصیات حضرت سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والتسلیمات مرقوم میگردد بگوشِ ہوش استماع نمایند از وجود با جودِ آن محبوب رحمٰن ظلمتِ جاہلیت کہ درجہان شیوع داشت بنور ایمان و احسان مبدل گشت و آمدورفت جن و شیاطین و استراق سمع ایشان از آسمان مسدود شد و راندہ شدند بشہاب ثاقب و آتش اہل فارس کہ از ہزار سال افروختہ بود سرد گردید و پیدا شد حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پاکیزہ ختنہ کردہ ناف بریدہ سرمہ درچشم کشیدہ و چون برزمین آمدہ سر بسجدہ نہاد و برداشت انگشت خود بسوے آسمان پس از آن برداشت سرِ مبارک خود را و بزبان فصیح گفت لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَاِنِّیْ رَسُوْلُ اللّٰہِ و آنوقت پارۂ ابر فرود آمد و چون برخاست محمد صلی اللہ علیہ وسلم را غائب گردانید بی بی آمنہ گوید کہ شنیدم کہ منادی میگفت محمد صلی اللہ علیہ وسلم را گردِ عالم بگردانید تا خلق او را باسم و صفت و صورت بشناسند و دریک چشم زدن آن ابر متجلی گشت بی بی آمنہ گوید بعد از لمحہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را باز آوردند و دیدہ شدند ستارگان کہ نزدیک میشوند تا آنکہ گمان بردہ شد کہ خواہند افتاد برزمین و روشن شد بنور آن تمام زمینِ حرم و برآمد باوی صلی اللہ علیہ وسلم نوری و از مشرق تا مغرب زمین نورانی گشت چنانچہ دیدہ شد در روشنی آن قصور شام و روم و شگافت در مدائن ایوان کسریٰ نوشیروان و افتاد چہاردہ کنگرہ از کنگرہ ہاے آن و برادر حلیمہ سعدیہ بقبیلۂ خود و برکات بسیار در آن ایام شامل حال حلیمہ و تمام قبیلۂ بنی سعد شد و تبدل شد خشک سالی بفراخی و بیقین دانستند صغیر و کبیر قوم کہ این حال ببرکت این مہمان عزیز است و ہنگام رضاع بمراعات عدالت جز از پستان راست شیر نخوردے و پستان چپ را برای برادر رضاعی گذاشتی و در ایام طفلی ہرگز در جامہ بول و غائط نکردی بلکہ در ہر شبانہ روز در وقت معین یکبار بول کردی و ستر عورت ہمیشہ داشتی و احیاناً اگر ظاہر شدی گریہ کردی تا بپوشانیدندے و اگر در پوشانیدن آن تاخیر واقع شدے از غیب پوشانیدہ میشد و جنبید حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجنبانیدن ملائکہ و سخن میکرد با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ماہتاب و میل میکرد بہر جانب کہ اشارت میفرمود و می بالید در روزی مثل بالیدن کودکان دریک ماہ و چون

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دو ماہہ شد با کودکان غران غران میرفت و چون سہ ماہہ شد بپا استاده
و چون چہار ماہہ شد دست بر دیوار نہادہ میرفت و چون پنجماہہ شدند قدرت بر رفتن پیدا کردند
و چون نزدیک بسخن گفتن شدند آواز بر داشت و گفت اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ و در نہ ماہگی سخن فصیح گفتن آغاز نہاد و نزد حلیمہ سعدیہ بود کہ شق کردند و شگافتند
سینہ آنحضرت را و قلب شریفش شگافتند از میان آن مضغۂ سیاہ برآوردند و درون قلب را پر کردند
بسکینہ و باز بجایش نہادند پس ملتئم شد آن شگاف و وزن کردند با ہزار کس از امت وی پس راجح شد
اگر با ہمہ امتش برکشند راجح خواہد آمد و نمیرسید ہیچ شجر و حجر مگر آنکہ میگفت اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ
و در بطن نخلہ گروہی از جن ایمان آوردند و ہیچ جانور بر بالای سر مبارک نمی پرید و ابر بالای فرق شریف
سایہ میکرد و سایہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمین نیفتادی و مگس بر بدن مطہر نمی نشست و حضرت
حق سبحانہ او را بمعراج مخصوص ساخت و مطلع گردانید او را حق جل و علا بر بہشت و دوزخ و بر دیگر جا
کہ بر آنجا علم ہیچکس نمیرسد و دید حق جل شانہ را بچشم سر و جمع کرد او سبحانہ برای آنحضرت در آن
شب میان کلام و رویت و منکشف ساخت علوم اوائل و آواخر و قوت باصرہ باین مرتبہ بود کہ
در روشنی و تاریکی و مقابل و پس پشت و حاضر و غائب یکسان میدیدند و در عقد پروین یازدہ ستارہ
شمار میکردند و قوت سامعہ باین حد بود کہ در بیداری و خواب و قریب و بعید برابر می شنیدند و خواب
در حق حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ناقض وضو نبود تَنَامُ عَيْنَايَ وَلَا يَنَامُ قَلْبِيْ نص قاطع است
و از دست مبارک ہزارہا معجزہ ظاہر گردید چنانچہ بیرون آمدن آب از انگشتان فیض بنیان و تسبیح گفتن
سنگریزہا در کف اشرف و دو نیم ساختن قمر باشارت انگشت شہادت و نابینا ساختن کفار از مشت
خاک و دوشیدن شیر از گوسفند بی شیر و مالیدن دست سراسر برکت بر چہرۂ قتادہ بن ملحان و صفا و
روشن شدن آن بحدی کہ عکس ہر چیز در آن معلوم میشد انس بن مالک رضی اللہ عنہ میگوید کہ ندیدم
مشک و عنبر را خوشبوتر از عرق بدن مبارک حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و در ہر کوچہ کہ میگذشت
بسبب معطر شدن آن مردم میشناختند کہ گذر آن معدن عطر صلی اللہ علیہ وسلم — درین کوچہ شدہ است واللہ درہ ۵